

SÖZ ÝAGŞYSYN DIL TANAR

Magtymguly Pyragynyň şygry diwanynyň gözelligini artdyran zatlaryň biri-de, akyldar şahyryň şol bir şygryda, şol bir bentde ýa-da setirde türkmen dilinde bar bolan bir söz bilen birlikde onuň arap we pars dillerinde bar bolan sinonimini ussatlyk bilen peýdalanyp, öz setirlerine siňdirip bilmegidir.

Ussat şahyr şol bir sözleriň türkmençesini arap, pars sözleri bilen bilelikde ulanmak arkaly bir sözi zol-zol gaýtalap, okyjynyň ýüregine düşmek islemeýär, gaýtam tersine akyldaryň jaý ýerinde türkmen sözüniň ýerine arap, pars sözlerini ulanmagy şygry setirleriň lezzetini artdyryp, gyzgyn garşylanmagyna itergi berýär. Geliň, mysallara ýüzleneliň:

«Kaýda o:t alyp sen, suzan-nar bolduň ...»¹

Bu setir şahyryň 1976-njy ýylda halk köpçüligine ýetirilen neşirinde aşakdaky görnüşde berlipdir:

Kaýda ot alyp sen uzak nar bolduň...²

Ýokarda getirilen setirdäki uzak sözi şygryň mazmunyna gabat gelmeýär. Emma bu eseri çapa taýýarlan «suzan- سوزن» (parsça ot, ýanan) sözüni «uzak» görnüşinde okapdyr. Şeýlelikde, biz akyldar Magtymgulynyň häzirki wagta çenli çapa taýýarlanyp, halk köpçüligine ýetirilen neşirleriniň ählisine sarpa goýmak bilen, has ygtybarly neşir bolan A. Aşyrow tarapyndan çapa taýýarlanyp, «Ylym» neşirýaty tarapyndan 2013-nji ýylda halk köpçüligine ýetirilen Magtymgulynyň 2 jiltiden ybarat bolan eserler ýygynyndysyny gollanma edinip aldyk.

Ýokardaky mysalymyz barada aýdylanda, şygryda getirilýän «o:t» sözi bilen soňra gabat gelýän «suzan- سوزن» parsça, «nar- نار» bolsa arapça many taýdan sinonim bolup gelýän sözlerdir.

¹ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. II jilt, Aşgabat, MGI, 2013, 53 s.

² Eserler ýygynyndysy. Goşgular. «Türkmenistan» neşirýaty, Aşgabat, 1976. 607 s.

Birewe beripdir gaýgy-gam, mähnet ...¹

ýa-da:

Ýyglaýyp gam bile ýörme hemişe ...²

Bu mysal alan setirlerimizdäki «ýyglaýyp» hem-de «gaýgy» diýen sözler gadymy türkmen sözleri bolup, ol ýerde ulanylan arapça «gam- غم» sözi bilen sinonimdeş sözlerdir.

Kimsäniň tutaşyp janynda nary,
Har-tikentenine batyp baradyr ...³

Ýokardaky mysal getirilen setirlerdäki parsça «har خار -» sözünüň türkmençe aňladýan manysy «tiken» diýmekdir. Pars dilinde bu söz bilen bagly aýdylýan nakyl hem bar. Mysal üçin: «هر جا که گل است خار است» okalyşy: «här ja ke gol äst har äst» terjimesi: «Gülň bar ýerinde tiken hem bardyr.»

Şahyr, ol setirinde pars dilindäki «har- خار» sözi bilen onuň türkmen dilindäki sinonimi «tiken» sözünü ussatlyk bilen ulanypdyr.

Kimseleriň ajap ermişdir ýüzi,
Kimleriň roýun örtüp baradyr ...⁴

Ýokardaky iki setiriň birinjisine «ýüz» (ynsanyň ýüzi) diýen türkmen sözi bar. Ikinji setirinde bolsa şahyr ol sözi ikinji gezek gaýtalamak islemän, ol söziň pars dilindäki «رو – ru» diýen sinonimini peýdalanyndyr. Şahyryň «Bir-birine bezenip» diýen şygrynda hem ynha şeýle setir bar:

Magtymguly, galmaz egsigi-kemi ...⁵

Bu setirdäki «egsik» gadymy türkmen sözi bolup, ondan soňra gelýän, pars dilindäki «کم - kām» sözünden ýasalan «کمی - kāmi» sözi, ol türkmen sözi bilen manydaş sözdür.

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy. II jilt, Aşgabat, MGI, 2013, 88s.

² Şol ýerde, 89 s.

³ Şol ýerde, 94 s.

⁴ Şol ýerde, 361 s.

⁵ Magtymguly. Şol ýerde, I jilt, 418 s.

Şahyryň «Jan içinde» diýip atlandyrylan goşgusynda hem ynha şeýle setirler bar:

Ýerden çykan nebatlar,
Gyzyl güller, gök otlar ...¹

Arap dilindäki «نبات - nebat» sözi hem hut şu ýerde türkmen dilindäki «gök ot» diýen söz düzüminiň sinonimi bolup gelýär. Ol şygryda ýene-de şeýle setirler bar:

Ryzkym arap gezer men,
Çöl-beýewan içinde.²

Bu setirlerde gelyän «çöl» diýen türkmen sözi bilen «بيابان - beýaban» diýen pars sözi many taýdan birmeňzeşdir. Şahyryň «Bil-medim» atly şygryndaky:

Akyl işin dogry sandym, dürs bildim ...³ – diýen setirindäki türkmençe «dogry» hem-de pars dilinden alnan «درست - dorost» (dürs) sözleri hem sinonim sözlerdir.

Akyldaryň «Köýmän ýigide» atly şygrynda bolsa ýene-de şeýle setir bar:

Jüpbe, jöwşen, zereh-sowut ...⁴

Goşgudaky جبه -jobbe («jüpbe») sözüniň parsça «don», «halat», «daşyndan geýilýän lybas» ýaly manylary bar. «Jüpbe jöwşen» söz düzüminiň türkmençe «demir don» (rusça «бронезилет») diýen manysy bar. Sebäbi ondaky «حوشن - jöwşen» sözi «bronlanan», ýagny ok kär etmeýän demir diýmegi aňladýar. Emma bu setirdäki «sowut» sözi türkmençe bolup, şahyr bu setirinde ol sözleriň türkmençe we parsça sinonimlerini ussatlyk bilen peýdalanyp bilipdir. Şahyryň «Tekep birlik eýlär» atly şygrynda:

¹ Magtymguly. Şol ýerde, II jilt, 358 s.

² Şol ýerde, 361 s.

³ Magtymguly. Goşgular. «Türkmenistan» neşirýaty, Aşgabat, 1976, 552s.

⁴ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. I jilt, Aşgabat, MGI, 2013, 264s.

Pelek istär salsa oýun,

Gözden aksa ol *ganly hun*...¹ – diýen setirler bar. Soňky setirdäki «Ganly hun» sözüni seljersek, pars dilindäki «خون- hun» sözi hem manysy boýunça edil türkmen dilindäki «gan» sözi bilen birdir. Şahyr ol sinonimleri bir ýerde şeýle bir ussatlyk bilen peýdalanyndyr welin, okygy köp halatda ol türkmen we pars sözleriniň türkmençe «ganly gan...» diýlendigine akyl ýetirip hem ýetişmeýär. Emma şahyryň «Hanyň galdy» atly goşgusynda:

Galdy beýtiň gözün ýaşlap ...²

şeýle hem «Çagdyr bu çaglar» diýlip atlandyrylan şygrynda:

Göz ýaşy saçylar çagdyr bu çaglar³ – diýen setirler bar. Şeýlelikde, şahyryň türkmençe «göz», «ýaş» sözlerini ol sözlemiň pars dilindäki manydaşlary bolan «çeşm - چشم» hem-de «eşk - /شک» sözleriniň sinonimleri hökmünde ulanan ýerleri diwanda sanardan kändir.

Şahyr türkmen dilindäki «gözýaş» sözi bilen ol sözüň pars dilindäki sinonimi «eşk» sözüni hem ýerlikli ulanmagy başarypdyr. Mysal üçin, şahyryň «Şaýlamaýynmy?» atly şygrynda:

Ýokluga ýandyryp, menlikden sagyn,
Eşkimden suwarsam nistligiň bagyn ...⁴

diýen setirler bolup, ol ýerdäki «eşk» sözi türkmençe «gözýaş» diýmekdir. Bu mysal getiren iki setirimizdäki birinji söz «ýokluk», ikinji setirdäki «nistlik» hem pars dilinde «ýok» diýmek sözi bolan «nist - نیست» sözünden ýasalan.

Alla ýady bilen tirik bolan dil,
Göz ýumulmak bilen köňül ýatmaz hiç.⁵

ýa-da

¹ Magtymguly. Şol ýerde, I jilt, 369 s.

² Şol ýerde, 366 s

³ Şol ýerde, 417 s.

⁴ Şol ýerde, 484 s.

⁵ Magtymguly. Şol ýerde, Ijilt, 386 s.

Kyrk şähri gyzyldan dolduran Karun,
Gözigumdan doldy puldan dolmady.¹

Şahyryň ýokardaky şygyr setirlerinde ynsanyň beden agzasy bolan «göz» diýen söz türkmen dilinde gelyär. Emma akyldaryň «Zarlar içinde» atly goşgusynda «göz» diýen sözün ýerine parsça «çeşm - (چشم)» sözünü şeýle derejede ussatlyk bilen ulanypdyr:

Gara daglar dözmeý, serin galdyrdy,
Çeşmin ýaşlar duman-garlar içinde.²

Akyldaryň «Jem bolup» atly şygrynda hem pars dilindäki «çeşm - (چشم)» sözi ulanylan:

Çeşmiňe totyýa kylgyl gerdini ...³

Bu setirdäki «totyýa» sözi pars sözi bolup, ol gadym wagtlar gözüň görejini nurlandyrmak üçin sürtülýän daşy ol dilde «tu:tiýa» diýip atlandyrypdyrlar. Ýokardaky setiriň manysy: «Gözüne totyýanyň tozyny sürt» diýmegi aňladýar. «Gerd – گرد» hem pars sözi bolup, onuň türkmençe manysy «toz» diýmekdir.

Umuman, şahyryň türkmen «göz» sözünü pars dilindäki «çeşm» (چشم) sözi bilen gezekleşdirip ulanan ýeri onuň diwanynda sanardan kändir.

Pars dilinde «çeşm - (چشم)» sözünüň bir sinonimi hem «dide - ديد» sözüdür. Şahyr bu sözi hem ýerlikli ulanmagy başarypdyr. Mysal üçin, akyldaryň: «Boldum girýana» atly şygrynda şeýle setir bar:

Dideden ýaş döküp, synam çäk edip ...⁴

Bu ýerde «dide» sözünden ýasalan «dideden» sözi «gözden» diýen manyny berýär. «Bagtym garadyr» atly goşgusynda bolsa:

Iki didäm – zürýadyndan aýryldym ...⁵ – diýip, aradan çykan zürýatларыny iki didesine, ýagny gözüne meňzedýär.

¹ Şol ýerde, 515 s.

² Şol ýerde, 23 s.

³ Şol ýerde, 378 s.

⁴ Magtymguly. Şol ýerde, II jilt, 180 s.

⁵ Magtymguly. Şol ýerde, I jilt, 59 s.

Akyldaryň «Gara reň bolar» atly goşgusy şeýle başlanýar:

Hozuň daş postuny, azergun güli,
Suwun saça çalsaň, gara reň bolar ...¹

Şahyr bu setirlerinde reňk aňladýan sözi türkmençe «gara» diýip alýar. Emma şol goşgynyň üçünji bendinde:

Ýüregi erimez, syýa seň bolar ...² – diýen setir bar. Bu setirdäki «syýa» pars dilindäki «syýah-سیاه» sözünüň türkmençe kabul edilen nusgasy bolup, ol «gara» diýmekdir. Setiriň soňunda gelýän «seň» sözi hem pars dilindäki «säng-سنگ» sözünden bolup, ol türkmençe «daş» sözi bilen manydaşdyr. Şeýlelikde, şygryň ýokarda getirilen setiri: «Ýüregi erimez gara daş bolar» diýen mana eýedir. Şahyryň «Pygan eglenmez» atly şygrynda ilki bilen:

Ýagyşly, ýagmyrly, ümürlü daglar,

Siller senden gider, duman eglenmez ...³ – diýen setirler bolup, soňra ýene-de şol şygryda:

Ýigitler, bu dünýä şuňa mysaldyr,

Bark urar asmanda, baran eglenmez⁴ – ýaly setirler getirilýär.

Soňky mysal getirilen setirlerdäki «baran – باران» sözi pars sözi bolup, ol türkmen dilindäki «ýagyş», «ýagmyr» diýen sözler bilen manydaşdyr.

Şu ýerde başga hem bir möhüm zady nygtamak gerek. Türkmenleriň parsy dilli halklar bilen münlerçe ýyllaryň dowamynda goňsuçylykda ýaşap, aralarynda özara söwda, ykdysady hem-de garyndaşlyk gatnaşyklarynyň ösmegi bilen, pars diliniň sözleriniň türkmen diline aralaşyşy ýaly, pars diliniň sözlük düzümine-de oguz-türkmen sözleri öz täsirini güýçli derejede ýetiripdir. Şoňa görä-de, pars diliniň sözlük gorunda hem oguz-türkmen sözleri-de az dälidir.

¹ Şol ýerde, 443 s.

² Şol ýerde, 444 s.

³ Şol ýerde, 494 s.

⁴ Şol ýerde